

*О.П. Андрієвська-Семенюк**Львівський державний університет безпеки життєдіяльності*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена вивченню особливостей і механізмів формування професійної ідентичності майбутніх психологів у період навчання у закладах вищої освіти (ЗВО). Систематизація психологічних знань про розвиток та становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності є надзвичайно актуальною. Автор вважає доцільними і перспективним доповнення та розширення цих знань, маючи на меті вдосконалення та інноваційне наповнення ресурсів сучасного інформаційного освітнього простору вищої освіти. Адже одним із ключових моментів надання та отримання освіти є створення ефективних психологічних умов для формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Досліджуючи соціально-професійну адаптацію студентів-психологів, науковці приділяють особливу увагу формуванню їхньої фахової ідентичності, як одному з найбільш значущих чинників становлення професіоналізму та конкурентоспроможності майбутніх спеціалістів. Попри зростаючий інтерес дослідників саме до професійної ідентичності, питання формування фахової ідентичності майбутніх практичних психологів залишається відкритим. Опираючись на емпіричні і теоретичні дослідження вчених автор здійснила спробу визначити особливості та етапи формування професійної ідентичності у студентів-психологів, а також проаналізувати психологічні аспекти, що зумовлюють формування особистісної та соціальної ідентичності в період юнацтва та ранньої дорослості. Також проаналізовано теоретичні аспекти взаємозв'язку професійної ідентичності з адаптацією, як передумовою успішної ідентифікації майбутнього психолога. На думку вчених, ідентичність особистості будується на основі культури, з якою вона взаємодіє, тому існує нерозривний зв'язок між ідентичністю та соціокультурним середовищем. За аналогією можемо припустити, що фахова ідентичність розвивається у процесі взаємодії із професійним середовищем, та починається цей процес ще на етапі оптації. Сформована професійна ідентичність є результатом складних процесів фахового самовизначення й адаптації, що виявляється в усвідомленні себе представником обраної професії та професійної спільноти, готовим до виконання професійних обов'язків.

Ключові слова: формування ідентичності, професійна ідентичність, майбутні психологи, самосвідомість, ідентифікація.

*О. Андрієвська-Семенюк**Lviv State University of Life Safety*

FUTURE PSYCHOLOGISTS PROFESSIONAL IDENTITY FORMATION

Abstract. The article is devoted to the professional identity mechanism formation features study of future psychologists during their studies in higher educational institutions (HEIs). Systematization of psychological knowledge about the development and formation of personality as a professional activity subject is extremely important. The author considers it expedient and perspective to supplement and expand this knowledge, aiming at improving and innovatively filling the higher education modern information educational space resources. After all, one of the key points of providing and receiving education is the creation of effective psychological conditions for the future professionals professional competence formation. Investigating the socio-professional adaptation of students of psychology, scientists pay special attention to the formation of their professional identity, as one of the most important factors in the future professionals professionalism and competitiveness formation. Despite the growing interest of researchers in professional identity, the question of forming the future practical psychologists professional identity remains open. Based on empirical and theoretical research, the author attempted to identify features and stages of psychological aspects formation of professional identity in students of psychology, as well as to analyze the that determine the formation of personal and social identity in adolescence and early adulthood. Theoretical aspects of the relationship between professional identity and adaptation as a prerequisite for successful identification of a future psychologist are also analyzed. According to scientists, the identity of a person is based on the culture with which he interacts, so there is an inseparable link between identity and socio-cultural environment. By the analogy, we can assume that professional identity develops in the interaction process with

the professional environment, and this process begins at the stage of optation. The formed professional identity is the result of professional self-determination and adaptation complex processes, which is manifested in the awareness of the chosen profession and the professional community representative, ready to perform professional duties.

Keywords: identity formation, professional identity, future psychologists, self-awareness, identification.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної системи вищої освіти є створення оптимальних умов для ефективної підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних вирішувати складні завдання професійної діяльності й особистісного саморозвитку. Інтегративний характер змісту навчально-професійної діяльності та стрімкий розвиток сучасних інформаційно-комунікативних технологій спонукає до пошуку нових форм і засобів та педагогічних прийомів з метою оптимізації взаємодії учасників освітнього процесу. Досліджуючи соціально-професійну адаптацію студентів-психологів у закладах вищої освіти (ЗВО), ми приділяємо особливу увагу формуванню їхньої фахової ідентичності, як одному з найбільш значущих чинників становлення професіоналізму та конкурентоспроможності майбутніх спеціалістів. Актуальність вивчення цього феномену зумовлена практичною значущістю подальшого вдосконалення професійної підготовки фахівців у галузі психології. Вироблення професійної ідентичності є ключовим моментом розвитку особистості і професіоналізації, особливо для майбутніх спеціалістів, характер і зміст роботи яких визначається особистісно-професійним контекстом.

Саме на основі усвідомлення студентом індивідуальних особливостей особистості у нього формується позитивне ставлення до професійної діяльності психолога, завдяки осягненню образу перспективної професії у майбутніх фахівців актуалізується усвідомлення особистісного досвіду, формуються власні цілі, здійснюється вибір стратегій професійного саморозвитку. Особливу роль у взаємодії особистості і діяльності у студентському віці відіграє ідентифікація, у процесі якої розвивається важлива для майбутнього фахівця якість діяльності – професійна ідентичність, що дозволить йому увійти у професійну сферу з оптимальними вміннями до самовдосконалення, сприятиме оптимальній професійній адаптації [5].

Поняття ідентичності широко використовується та досліджується у філософії, психології, соціології, політології та педагогіці, однак досі немає єдиного трактування та концептуального визначення цього терміна. Дослідженню процесів ідентичності особистості в галузі психології присвятили праці видатні вчені А. Адлер, З. Бауман, А. Ватерман, Л. Виготський, Е. Еріксон та У. Джеймс, І. Кон, Дж. Марсія, Дж. Мід, М. Мід, А. Налчаджян, В. Столін, Х. Таджфел, Д. Тернер, Е. Фромм та ін.

Поширення терміну «ідентичність» і його впровадження в науковий обіг пов'язане з іменами В. Джеймса й Е. Еріксона, які визначили

ідентичність як внутрішню неперервність і тождність особистості, найважливішу характеристику її цілісності та зрілості, інтеграцію переживань людиною нерозривного зв'язку, ототожнення себе з певними соціальними групами. Розробляючи проблему ідентичності, Е. Еріксон виділив у її межах три базові рівні: індивідний, особистісний і соціальний, які в сукупності становлять складне інтегроване утворення. Поняття особистісної ідентичності, запропоноване вченим, позначає сталу характеристику індивіда, властивість, істотне досягнення, яке свідчить про особистісну зрілість людини. Згідно з такою позицією, це сукупність конституційних задатків, базових потреб, здібностей, значимих ідентифікацій, успішних сублімацій і постійних ролей Ego [4]. Соціальна ідентичність відображає особливості взаємодії особистості з соціальним середовищем: засвоєні у процесі соціальної активності, ролі, мовленнєві та поведінкові патерни. За Е. Еріксоном, ідентичність особистості будується на основі культури, з якою вона взаємодіє, тому автор наголошує на існуванні нерозривного зв'язку між ідентичністю та соціокультурним середовищем. З погляду ж Х. Таджфела, Дж. Тернера, Н. Антонової та Т. Яблонської, ідентичність існує у двох вимірах – особистісному та соціальному. Особистісна ідентичність виступає як вторинна стосовно соціальної, формуючись на основі використання понять, вироблених у процесі соціальної категоризації [11]. Щодо місця професійної ідентичності в системі ідентичностей особистості, то думки вчених розділилися: одні визначають фахову ідентичність компонентом особистісної ідентичності (Н. Іванова, Д. Завалишина, О. Єрмолаєва), інші вважають її різновидом соціального самовизначення (Ю. Поваренков, А. Корнієнко). З погляду вчених, структурними компонентами ідентичності виступають її елементи. Зокрема Дж. Мід, Х. Теджфел і Д. Тернер в якості структурних одиниць розглядають Я-концепції особистості [1]. Найпоширенішим є підхід, згідно з яким ідентичність є результатом активного рефлексивного процесу (ідентифікації), що відображає уявлення суб'єкта про себе супроводжується відчуттям особистісної визначеності.

Здобуття професії та професійна діяльність є однією з найзначиміших форм взаємодії людини із соціальним середовищем у процесі її життєдіяльності, саме тому дослідження професійної ідентичності стало таким актуальним та виділилося в окрему галузь досліджень. Пошуками і дослідженнями в цьому напрямі відзначилися Н. Антонова, Т. Березіна, Г. Балл, Н. Волянчук, Г. Гарбузова, І. Дружиніна, Е. Зеер, В. Зливков,

С. Єгорова, О. Єрмолаєва, Н. Іванова, В. Кириченко, Г. Ложкін, А. Лукіячук, С. Лукомська, С. Максименко, І. Мельничук, В. Моляко, О. Музика, А. Маслоу, В. Панок, Ю. Поваренков, В. Шадріков, А. Шатохін, Л. Шнейдер та ін.

Метою нашої статті є вивчення особливостей формування професійної ідентичності майбутніх психологів під час навчання у закладах вищої освіти як внутрішній чинник підвищення ефективності професійної підготовки і зростання рівня професіоналізму психологів – випускників ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Основним інструментом діяльності практичного психолога, як відомо, є особистість самого психолога. У світовій науці досі немає єдиного загальноприйнятого визначення природи особистості. Відомі теорії видатних вчених Б. Скіннера, Г. Айзенка, А. Бандури, Р. Кеттела, А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерса, З. Фрейда, К. Юнга достатньо різнобічно ілюструють сутність цього поняття. Доцільно також звернути увагу на праці Л. Виготського, Г. Костюка, О. Лурії, К. Платонова, С. Рубінштейна, котрі поклали в основу теорії особистості саме діяльність людини, яка керується певною системою цінностей і мотивів. До структури особистості віднесено спрямованість, уміння, навички й індивідуально-типологічні особливості [8, с. 42-48]. Деякі сучасні дослідники до структури особистості також відносять і систему ідентичностей особистості, яка нерозривно пов'язана із структурою «Я» особистості, самосвідомістю, самовизначенням, самооцінкою.

Науковці по-різному визначають ідентичність, оскільки різні психологічні школи вкладають своє бачення у трактування цього феномену. Більшість дослідників схильні вважати, що формування ідентичності продовжується все життя та супроводжується кризами ідентичності протягом всієї життєдіяльності особистості. Оскільки структури особистості суттєво взаємозалежить із обраною професійною діяльністю та успішністю в ній, вважаємо особливо вагомим дослідження особливостей і механізмів формування професійної ідентичності. Передусім ця проблема важлива для підвищення ефективності освітнього процесу в контексті формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

У науковій літературі точаться суперечки щодо того, коли починає формуватися професійна ідентичність, і кого саме можемо вважати професійно ідентичним. Та більшість дослідників схильні вважати, і ми з цим погоджуємось, що професійна ідентичність починає формуватися ще в підлітковому віці, в період оптації (на етапі вибору майбутньої професії) та яскраво розвивається саме в період здобуття освіти у вищій (або професійній) школі. Важливим під час вибору професії є найближче оточення та референтні групи особистості, сформовані під їхнім впливом соціальні установки, погляди, мотиви, інтереси, а також

власна ціннісно-мотиваційна орієнтація, природні задатки й індивідуально-типологічні особливості майбутнього фахівця, зокрема психолога. Зауважимо також і можливий вплив на вибір професії, зумовлений її високим соціальним визнанням (статусом) і популяризацією, зокрема через засоби масової інформації чи кіномистецтво. Мотиви, якими керується особистість обираючи професію, суттєво впливають на процеси адаптації та професійної ідентифікації майбутнього психолога.

За результатами досліджень Г. Гарбузової, процес формування фахової ідентичності у студентів починається з упевненості в правильності вибору професії та позитивного ставлення до себе як до суб'єкта освітнього процесу у ЗВО. Джерелом формування професійної ідентичності виступає професійна самосвідомість, яка є складовою цілісної самосвідомості особистості [2]. На думку Л. Шнейдер, професійна самосвідомість студентів охоплює такі компоненти: знання про власну відповідність професійним еталонам; знання про власне визнання у професійній групі; уявлення про себе та власну діяльність у майбутньому; відповідність професійної діяльності до образу «Я». Професійна ідентичність, на її думку, передбачає функціональну та екзистенціальну відповідність людини і професії. Зважаючи на те, що основним видом діяльності студента є освітньо-професійна, то і професійна самосвідомість у цей період полягає в усвідомленні себе, наразі, учасником освітнього процесу і в майбутньому суб'єктом професійної діяльності. Дослідниця зазначає, що саме в період здобуття освіти формується міцна основа фахової діяльності. Студент може вважатися ідентичним обраній професії, якщо він усвідомлює свою приналежність до певної професійної спільноти, володіє знаннями про свої сильні та слабкі сторони, ймовірні зони успіхів і невдач у майбутній професійній діяльності [10]. Відмітимо також значний внесок дослідниці в розроблення та впровадження сучасних методів діагностики особистісної та професійної ідентичності.

Формування професійної ідентичності, безперечно, процес складний, тривалий і значною мірою зумовлений віковими особливостями певного періоду життя молодого людини. Юнацькому віку, як зазначав Е. Еріксон, притаманна криза ідентичності, яка складається із серії соціальних та особистісних виборів. Для її подолання індивід мусить докласти певних зусиль, щоб знайти і прийняти нові цінності, види діяльності, способи адаптації та розвитку в межах нових життєвих обставин [9]. Більшість студентів у період навчання у ЗВО завершують період юності (17–21 рік) та досягають першого періоду зрілого віку. Саме в цей час завершується формування основних фізичних, психологічних та особистісних якостей і властивостей людини, які сприяють соціальному

та професійному становленню. Студентський вік характерний активним засвоюванням соціальних ролей і початком самостійного життя. Тому формування професійної ідентичності в цей період відіграє важливу роль для подальшого становлення особистості фахівця. Розвиток професійної ідентичності у ЗВО виявляється в усвідомленні процесу інтеріоризації набутих умінь і навичок під час практики, а також використання активних методів і технік для опанування професії.

Г. Гарбузова слушно виділяє три основні етапи формування у студентів професійної ідентичності. Перший етап – адаптаційний (1 курс) – період осмислення професійної ідентичності, спроба входження в нове соціальне та квазіпрофесійне середовище, усвідомлення себе студентом – майбутнім фахівцем. Другий етап – стабілізуючий (2–3 курс) – період, коли відбувається усвідомлення власних здібностей і можливостей відповідно до обраної спеціальності. Студент починає сприймати себе суб'єктом майбутньої професійної діяльності та отримує від цього моральне задоволення. Третій етап – коригувальний (4–5 курси) – це період переосмислення й уточнення власної фахової ролі, професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування, професійної адаптації, початку професійної кар'єри і самореалізації [2].

Етапи формування професійної ідентичності у студентів плавно «перетікають» один в інший та є взаємопов'язаними. Залежно від етапу ідентифікації відчуття професійної ідентичності має різний зміст, але воно завжди переживається як позитивне ставлення індивіда до професії та супроводжується вірою у свої реальні чи потенційні можливості, а також позитивною оцінкою суспільної значимості обраної царини діяльності. За дослідженнями Ю. Поваренкова, студенти-першокурсники до певного часу почуваються ще школярами, але до кінця першого курсу вже починає формуватися ідентичність студента. Становлення студентської ідентичності завершується зазвичай до третього курсу, коли формується особистість студента, як суб'єкта навчально-академічної діяльності. Протягом 4–5-го курсів під впливом виробничої практики й орієнтації на подальшу трудову діяльність починається становлення, власне, професійної ідентичності молодого фахівця, яка продовжує формуватися у процесі самостійної практичної діяльності [9].

У сучасних дослідженнях зазначається, що професіоналізм практичного психолога вимагає цілеспрямованого та планомірного формування професійної ідентичності як інтегрованого психологічного феномену, який є результатом когнітивно-емоційно-поведінкового процесу ототожнення себе з професією та професійною спільнотою, поєднує професійні знання, структуровані в певні програми професійних дій, і знання людини про саму себе як представника певної професії [3,

с. 7-9]. Відтак однією з головних вимог до професійної підготовки фахівця є наближення навчання студента у вищому навчальному закладі до реальної професійної діяльності. Це акцентує увагу педагогів на доцільності реалізації принципу професійного занурення, що дає змогу студентам визначити власну позицію у виконанні професійних дій [5]. Одним із найперспективніших шляхів удосконалення підготовки майбутніх фахівців у вищій школі, озброєння їх необхідними знаннями, практичними вміннями й навичками є освоєння і впровадження активних форм і методів навчання, серед яких провідне місце займають навчальні тренінги [6]. Такий підхід дає змогу кожному студенту в умовах віртуально-професійних ситуацій навчитись ідентифіковувати себе в професійній діяльності, сприяє виявленню професійних ресурсів, розвитку власної гідності, компетентності, та становлення адекватної самооцінки майбутнього фахівця.

Відзначимо, що процес формування ідентичності майбутнього психолога нерозривно пов'язаний із процесами професійної адаптації, яка власне і виступає найбільш значущою передумовою успішної ідентифікації майбутнього психолога. Процес професійної адаптації триває постійно, оскільки тісно пов'язаний з особистісним розвитком суб'єкта праці. Професійна адаптація означає процес входження людини у професію, активне засвоєння професійної культури і професійної деонтології, пристосування до виконання професійних ролей і функцій, до життя в нових соціально-професійних умовах тощо. У процесі фахової адаптації відбувається активна професіоналізація, на основі якої починає формуватися професійна компетентність, а надалі і майстерність, що відбувається під час соціалізації випускника в межах обраної фахової діяльності [7]. Внаслідок цих процесів молодий фахівець-психолог поступово виробляє власну професійну позицію, яка ґрунтується на розвитку ціннісно-смыслового ставлення до здобутої професії та визначає індивідуальний стиль професійної діяльності практичного психолога.

Висновки. Отже, процес ідентифікації – динамічний психологічний феномен, що забезпечує особистості цілісність, тотожність, визначеність. Професійна ідентичність розпочинає активно формуватися під час професійної підготовки у ЗВО та неперервно розвивається протягом усієї професійної діяльності практичного психолога. Сформована професійна ідентичність є результатом складних процесів фахового самовизначення й адаптації, що виявляється в усвідомленні себе представником обраної професії та професійної спільноти, готовим до виконання професійних обов'язків. Високорозвинена професійна ідентичність, у свою чергу, виступає передумовою для подальшого професійного моделювання та саморозвитку особистості фахівця.

Перспективи подальших наукових пошуків пов'язуємо з дослідженням адаптивної та організаційної функцій ідентичності (зокрема професійної ідентичності) у процесі розвитку особистості психолога як суб'єкта навчально-професійної діяльності, та дослідженням ідентифікації, як механізму розвитку професійної самосвідомості фахівця.

Список літератури:

1. Антонова И. В. Проблема личностной идентичности. Вопросы психологии. 1996. № 4. С. 131–143.
2. Гарбузова Г. В. Социально-профессиональная идентичность будущих специалистов как предмет педагогического анализа. Актуальные проблемы педагогики и образования. Брянск : Изд-во БГУ, 2005. С. 105–109.
3. Дружинина І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2009. 20 с.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис ; пер. с англ. Москва : Прогресс, 1996. 344 с.
5. Лукіянчук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів. Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2010. Вип. 7. С. 370–380.
6. Мельничук І. М. Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. Науковий вісник Мукачівського держ. університету. Серія : Педагогіка та психологія. Вип. 1. 2015. С. 93–94.
7. Мельничук І. М. Формування професійної ідентичності майбутніх соціальних працівників в умовах тренінгу. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць / відп. ред. Т. І. Сущенко. – Київ ; Запоріжжя, 2008. Вип. 48. С. 214–221.
8. Партико Т. Б. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2008. 416 с.
9. Поваренков Ю. П. Психологическая характеристика профессиональной идентичности субъекта труда. Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. Т. 20. 2014. С. 10–12.
10. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг. Москва : Изд-во МПСИ, 2004. 600 с.
11. Яблонська Т. М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України /

[за ред. С. Д. Максименка]. Київ : Ніка-Центр, 2010. Вип. 38. С. 378–385.

References:

1. Antonova Y. V. Problema lychnostnoy ydentychnosty. Voprosy psykholohyy. 1996. № 4. S. 131–143.
2. Harbuzova H. V. Sotsyal'no-professional'naya ydentychnost' budushchyykh spetsyalystov kak predmet pedahohycheskoho analiza. Aktual'nye problemy pedahohyky y obrazovanyya. Bryansk : Yzdvo BHU, 2005. S. 105–109.
3. Druzhynina I. A. Psykholohichni chynnyky rozvytku profesiynoyi identychnosti maybutnikh praktychnyykh psykholohiv : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07 / Instytut psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny. Kyiv, 2009. 20 s.
4. Érykson É. Ydentychnost': yunost' y kryzys ; per. s anhl. Moskva : Prohress, 1996. 344 s.
5. Lukiyanchuk A. M. Model' rozvytku profesiynoyi identychnosti maybutnikh pedahohiv. Problemy suchasnoyi psykholohiyi : zb. nauk. prats' KPNU im. I. Ohiyenka, In-tu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / za red. S. D. Maksymenka. Kyiv, 2010. Vyp. 7. S. 370–380.
6. Mel'nychuk I. M. Formuvannya profesiynoyi identychnosti maybutnikh fakhivtsiv yak pedahohichna problema. Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzh. universytetu. Seriya : Pedahohika ta psykholohiya. Vyp. 1. 2015. S. 93–94.
7. Mel'nychuk I. M. Formuvannya profesiynoyi identychnosti maybutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv v umovakh treninhu. Pedahohika i psykholohiya formuvannya tvorchoyi osobystosti: problemy i poshuky : zb. nauk. prats' / vidp. red. T. I. Sushchenko. – Kyiv ; Zaporizhzhya, 2008. Vyp. 48. S. 214–221.
8. Partyko T. B. Zahal'na psykholohiya : pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv : Vyd. dim «In Yure», 2008. 416 s.
9. Povaryenkov YU. P. Psykholohycheskaya kharakterystyka professional'noy ydentychnosty sub'ekta truda. Vestnyk K-HU ym. N.A. Nekrasova. T. 20. 2014. S. 10–12.
10. Shneyder L. B. Professyonal'naya ydentychnost' : teoryya, éksperyment, trenynh. Moskva : Yzdvo MPSY, 2004. 600 s.
11. Yablons'ka T. M. Identychnist' yak predmet psykholohichnoho analizu. Naukovi zapysky Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / [za red. S. D. Maksymenka]. Kyiv : Nika-Tsentr, 2010. Vyp. 38. S. 378–385.

*Оглядова стаття